

Rereading the Zoroastrian Religious Narratives of Keyumars on the Basis of Jung's Archetype Theory

Mahdi Elmi daneshvar ¹

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Eastern Religions, Faculty of Religions, University of Religions and Religions, Qom, Iran. E-mail: m.daneshvar@urd.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 29 June 2024 Received in revised form: 18 August 2024 Accepted: 10 September 2024 Published online: 26 September 2024</p> <p>Keywords: First human being † Personality psychology † Myths † Keyumars .</p>	<p>Objective: An important part of Zoroastrian religious narratives deals with Iranian myths. Myths that have always occupied a fundamental and influential part of the human mind. In fact, understanding and knowing the myths is understanding and knowing the foundations of human civilization and culture. Psychological analysis is one of the most up-to-date methods of understanding myths. Since myths are the secret and oldest collection of human life experiences, the process and result of this analysis will be the correct understanding of the human psyche and thought, and ultimately the correction of human individual and social life. Using Jung's psychological theory, the current research explores the archetype of the early human being and analyzes and investigates the myth of creation in Iranian mythology with the focus on "Keyumars". The research method is qualitative and the analysis approach is analytical mythology. In reconstruction the myth of human creation, this article relies on the Zoroastrian religious texts and ancient and Middle Iranian sources. In this research, we will show that according to the myth of Keyumars, the belief of the first humans will be established, because they believed that Keyumars is a manifestation of the process of turning a perfect human into an earthly human and the descent of God from his form into a representative and, in fact, into a human-god being. The story of Keyumars is a wonderful story of the mystery of rebirth, which will manifest after expansion of the personality and metamorphosis of the soul. Therefore, every rebirth means a return to the origin and the re-creation of cosmic birth, and the story of Keyumars is a narration of the mystery of re-creation that follows the metamorphosis and transformation of the soul.</p>

Cite this article: Elmi daneshvar, M. (2024). Rereading the Zoroastrian Religious Narratives of Keyumars on the Basis of Jung's Archetype Theory. *Studies in Comparative Religion and Mysticism*, 8 (2), 315-338.
DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2024.48205.1172>

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2024.48205.1172>

Methods:

An important part of Zoroastrian religious narratives deals with Iranian myths. In fact, understanding and knowing the myths is understanding and knowing the foundations of human civilization and culture. Psychological analysis is one of the most up-to-date methods of understanding myths. Since myths are the secret and oldest collection of human life experiences, the process and result of this analysis will be the correct understanding of the human psyche and thought, and ultimately the correction of human individual and social life. Using Jung's psychological theory, the current research explores the archetype of the early human being and analyzes and investigates the myth of creation in Iranian mythology with the focus on "Keyumars". The research method is qualitative and the analysis approach is analytical mythology. In reconstruction the myth of human creation, this article relies on the Zoroastrian religious texts and ancient and Middle Iranian sources. In this research, we will show that according to the myth of Keyumars, the belief of the first humans will be established, because they believed that Keyumars is a manifestation of the process of turning a perfect human into an earthly human and the descent of God from his form into a representative and, in fact, into a human-god being. The story of the first human in Zoroastrian religion is not only a narration of the beginning of life, but also expresses the goal and purpose of creation. Keyumars is an example to express all the human giants of God and superheroes, because according to the texts, he is better than everything and everyone and should be seen in the future in human society.

Results:

The story of creation forms an important part of mythology. In this regard, the story of the creation of human being and the myth of the first human are very important; Therefore, if we consider myths as the theoretical or believable aspect of religion and consider religion as a model and plan for all actions and daily affairs for the people of ancient times, the value of these things will be the repetition and imitation of the initial action; An act that God or a warrior did at the beginning of time. (Eliade 1954: 22). It seems that the early human has been trying to adhere to a numinous model for every behavior and action in order to give meaning to his action. In Jung's expression, myths are meant to reveal the semi-conscious psyche, and involuntary statements about unconscious psychic events, and in a sense, they are everything. (Jung 1981: 154). Jung sees a vital meaning for myths that they do not only represent the psychic life of primitive tribes, but are the life itself. This life, when it loses its mythic heritage, immediately falls apart, just like a man who has lost his soul.

Therefore, the mythology of the tribes is considered the religion of their times, and its absence always and everywhere, even among civilized people, is a moral disaster. Some of these myths and types can be found in the creation narrative, especially the creation of the first human in the Zoroastrian religion. In order to achieve the world that Ahura Mazda has planned and established for him, he has set these patterns as his guide and acts according to them. For this reason, knowing and understanding the first human being is very important in Zoroastrian religion. It should also be noted that Keyumars is the commander of Ahura Mazda's army in the battle with the Devil (*Ahriman*). (Faranbagh Dādagi 1378sh: 40-50).

Conclusions:

In analyzing the mythological concepts, whenever we want to extract a precise definition or brief information from them, we will face some problems; Because the image is clear and transparent only when it is examined in its proper context and cannot be misinterpreted, but as soon as someone tries to abstract the "true essence" of the image, everything becomes vague and unclear. In order to understand the role of that myth, we must let the existence of all its complications remain as a member, and not try, like scientists, to examine and scrutinize it, or, like historians, to explain the reasons for its destruction from an archeological point of view.

The story of Keyumars is the narration of the archetype of the first human based on Zoroastrian religious texts. This myth, like other myths, can be exemplified as models in cases of human transformation and regeneration. The story of Keyumars is a concrete narration of the secret of rebirth that emerges following the expansion of the personality and

the transformation of the soul. That is, every rebirth means a return to the origin and the re-creation of the cosmic birth, and the story of Keyumars is a story of the secret of re-creation, which occurs after the metamorphosis and transformation of the soul.

In this article, we sought to find out what narratives Zoroastrianism has told about Keyumars and whether these narratives can be adapted based on Jung's archetype theory. What are the stages of Keyumars's personality development in accordance with Jung's theory?

In the process of the article, all the narratives taken from the *Avesta* and Pahlavi scriptures about the story of Keyumars were reread, and the conclusion was reached that Keyumars, according to Jung, is the unconscious self or soul, and according to the narrative of religious texts, Ahura Mazda in the dream he created for him, separated him from the world of sensations and took it to the depths of himself and created a rebirth for him. A rebirth that after waking up, he realized itself without a shadow.

The first human being, or Keyumars, is not only the story of the beginning of life, but also tells the end and purpose of creation. Keyumars is an example to express all gigantic and superhero humans, because according to the texts, he is better than everything and everyone and should be seen in the future in human society.

Two things necessitated the death or killing of Keyumars : the first is according to the original sin and the phenomenon of psychological inflation that was done in most myths and the collective psyche spend a period in the invasion of the shadow (devil) so that the conditions and requirements for the descent of farrah in the life of the next chosen human will be created again. The other, according to the texts, was required by life and the continuation of creation and birth and the emergence of humanity. He had to be sacrificed in order for life to continue.

واکاوی خویش کاری‌های انسان نخستین در دیانت زرتشتی بر مبنای نظریه

روان‌شناختی یونگ

مهدی علمی دانشور^۱

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه ادیان شرق، دانشکده ادیان، دانشگاه ادیان و مذاهب قم، قم، ایران. رایانامه: m.daneshvar@urd.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	در ادوار تاریخ، اساطیر همیشه قسمتی بنیادین و تاثیرگذار از ذهن بشری را مشغول به خود کرده است. درک و شناخت اساطیر در واقع، درک و شناخت بسترهای تشکیل‌دهنده‌ی تمدن، فرهنگ و باورهای بشری است. یکی از به‌روزترین روش‌های درک و شناخت اساطیر، تحلیل روان‌شناختی آن‌هاست. از این‌رو که اساطیر، نهانی و کهن‌ترین گردآمده‌ی تجربه‌های حیات انسانی است، فرایند و نتیجه‌ی این تحلیل، درک درست روان و اندیشه‌ی بشر و در نهایت تصحیح زندگی فردی و اجتماعی انسان خواهد بود. پژوهش حاضر، با استفاده از نظریه روان‌شناختی یونگ به واکاوی کهن‌الگوی انسان نخستین و تحلیل و بررسی اسطوره‌ی آفرینش در اساطیر ایرانی با محوریت «کیومرث» می‌پردازد. روش تحقیق، کیفی و رویکرد تحلیل‌ها، اسطوره‌شناسی تحلیلی است. این مقاله در بازسازی اسطوره‌ی آفرینش انسان بر اساس متون دینی زرتشتی و منابع ایرانی باستان و میانه متکی است. در این تحقیق نشان خواهیم داد که با نظر به اسطوره‌ی کیومرث، باور انسان‌های نخستین تثبیت خواهد شد، چرا که آن‌ها باور داشتند کیومرث، نمود فرایند تبدیل شدن یک انسان کامل به انسان زمینی و نزول خداوند از قالب خود به یک نماینده و در واقع انسان - خداست. داستان انسان نخستین نه فقط روایتگر آغاز زندگی است، بلکه غایت و هدف خلقت را هم بیان می‌کند. کیومرث نمونه‌ای برای بیان تمام انسان‌های غول‌خوار و آبرقهرمان است، چرا که او به روایت متون، از هر چیز و هر کس بهتر است و باید در آینده در جامعه‌ی انسانی مشاهده شود.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۸	
تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۵/۲۸	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۲۰	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۷/۵	
واژه‌های کلیدی: روایت‌های دینی، اساطیر، انسان نخستین، کهن‌الگو، یونگ	

استناد: علمی دانشور، قم (۱۴۰۳). واکاوی خویش کاری‌های انسان نخستین در دیانت زرتشتی بر مبنای نظریه روان‌شناختی یونگ. *مطالعات ادیان و عرفان*

DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2024.48205.1172>

تطبیقی، ۸ (۲)، ۳۱۵-۳۳۸.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

یکی از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین مطالعات ادبی در عصر حاضر، خوانش متون کلاسیک از منظر صاحبان اندیشه و نظریه‌پردازان امروزی است که بسترهای پویایی این متون را فراهم می‌کنند. در این تحقیق و نقد، نظریات کارل گوستاو یونگ^۱ (۱۹۶۱-۱۸۷۵م) روانکاو و روانپزشک سوئیسی، درباره ناخودآگاه جمعی و کهن‌الگوها و روش‌شناسی تحلیلی او، مبنای اصلی نقد و تحلیل‌ها را تشکیل می‌دهد. آرای یونگ، موجب پدیدآمدن مکتب یا رویکردی در اسطوره‌شناسی شد که از آن با عنوان رویکرد روان‌کاوانه یا روان‌شناسانه یاد می‌شود و این رویکرد در ادبیات و هنر، مکتب نقد اسطوره‌شناختی یا نقد کهن‌الگویی را موجب می‌شود. بر اساس آرای یونگ، هر انسانی رؤیاهایی می‌بیند و نوع بشر نیز رؤیاهایی جمعی دارد که اسطوره، همان رؤیای جمعی بشر است.

یونگ رؤیاهای جمعی را به الگوهای شایع و کهن تقسیم می‌کند که همان کهن‌الگوها هستند. این تلقی یونگ روزه‌ای نو و بدیع را در نقد پیش‌فرض‌های ذهنی بشر بوجود آورد؛ به این دلیل که هرچه ساخته ذهن باشد، به نوعی رؤیای جمعی است و می‌تواند با روش نقد اسطوره‌شناختی تحلیل شود. یونگ ابعاد منفی و مثبت ذاتی بشر را در اسطوره‌ها و کهن‌الگوها بررسی می‌کند و بر این باور است که حتی در انسان‌های کمال یافته و شخصیت‌های نیک نیز صفات بد و خوب درهم آمیخته است و این اتفاق باعث بوجود آمدن زوج‌های متضاد در اسطوره‌ها و کهن‌الگو در شخصیت هر فرد است. بنابراین، اساس شناخت اساطیر و کهن‌الگوها می‌تواند به شناخت صحیح رفتارهای فردی و اجتماعی آدمی منجر شود. شناخت اساطیر و کهن‌الگوها به انسان کمک می‌کند تا بخشی از نیازهای خود را برآورده سازد و از بخشی هم پرهیز کند. این اساطیر و کهن‌الگوها به سان نهادی هستند که در سایه و ناخودآگاه وجود دارند و به تعبیر یونگ نباید آنها را سرکوب کرد، چراکه سرکوب مشکلی را حل نمی‌کند، باید راهی برای زندگی با سوی تاریک خویشتن یابید. (فوردهام، ۱۳۹۳، ص. ۸۳)

۱. بیان مسئله

اسطوره کیومرث، مجموعه‌ای از بن‌مایه‌ها، و کهن‌الگوهایی است که داستان آفرینش و همینطور تحول نوع بشر به انسان امروزی در داستان آن ذکر شده است. در مرحله آغازین، کیومرث همانند مخلوق خاص اهورامزدا و با ماهیتی منحصر به فرد از جهان مینوی جدا می‌شود و به هیبت یک موجود

^۱ . Carl Gustav Jung

بی جنس (ورا جنسیتی) پای بر عرصه گیتی می‌نهد. بعد از این اتفاق، بر مقام پادشاهی بر انسان‌ها دست می‌یابد، اما به واسطه‌ی بخش مهم مینوی جانش، و نمایندگی او از جانب اهورامزدا بر روی زمین، وظیفه‌اش در قالب شاه - موبد حفظ می‌شود. از آن پس برای نگه‌داری و پاسبانی از دیگر انسان‌ها در چهره‌ی قهرمان ظاهر می‌شود و درعین حال نیز در قالب پی‌خردمند، رهبری تفکری و اندیشه‌ای بشر را بر عهده می‌گیرد و تمدن دانش را به آنان می‌آموزد. براساس آنچه گفته شد سعی ما در این مقاله این است که بدانیم:

داستان آفرینش انسان نخستین انسان، در متون دینی و منابع ایران باستان چگونه است و چه ویژگی‌هایی برای او ذکر شده است؟

آیا خویش‌کاری‌های کیومرث با نظریه یونگ قابل تطبیق است؟

مراحل تکوین شخصیت کیومرث در تطبیق با نظریه یونگ چگونه است؟

۲. ضرورت و اهمیت تحقیق

داستان آفرینش بخش مهمی از اساطیر را تشکیل می‌دهد. در این بین، داستان آفرینش انسان و اسطوره انسان نخستین اهمیت بسیار زیادی دارد؛ از این‌رو که اگر «اساطیر را جنبهٔ تئوریک یا باورگونه‌ی دین بدانیم و دین را برای انسان عصر باستان، الگو و برنامه‌ای برای تمام کردارها و امور روزمره به شمار آوریم، ارزشمندی این امور به تکرار و تقلید از کردار آغازین خواهد بود؛ کرداری که ایزد یا پهلوانی در ابتدای زمان انجام داده است.» (الباده، ۱۳۸۴، ص. ۳۶) انسان نخستین گویی در تلاش بوده است که برای هر رفتار و کرداری به یک الگوی مینوی متمسک شود تا به عملش معنا ببخشد. به تعبیر یونگ، اسطوره‌ها به معنای آشکارسازی روان نیمه آگاه، و اظهاراتی غیر ارادی درباره‌ی رویدادهای روانی ناخودآگاه هستند و به تعبیری همه چیز هستند. (یونگ، ۱۳۹۹، ص. ۱۸۵) یونگ برای اسطوره‌ها معنایی حیاتی می‌داند که آن‌ها فقط زندگی روانی قبایل اولیه را نشان نمی‌دهند، بلکه خودِ زندگی هستند. این زندگی وقتی میراث اسطوره‌ای خود را از دست می‌دهد، بلافاصله از هم می‌پاشد، درست مانند انسانی که روحش را از دست داده باشد.

از همین‌رو اسطوره‌شناسی قوم‌ها، مذهب زمانه‌ی آنان محسوب می‌شود و نبودش، همیشه و همه‌جا، حتی در میان انسان‌های متمدن، فاجعه‌ای اخلاقی به بار می‌رود. برخی از این اسطوره و الگوها را می‌توان در روایت آفرینش، به خصوص خلقت انسان نخستین در دیانت زرتشتی پیدا کرد.

او برای بدست آوردن جهانی که اهورامزدا برایش طرح‌ریزی و بنیان کرده است، این الگوها را به عنوان راهنمای خود قرار داده و طبق آنها رفتار می‌کند. به همین خاطر، شناخت و درک درست انسان نخستین در دیانت زرتشتی بسیار مورد اهمیت است. باید به این نکته نیز توجه داشت که کیومرث فرمانده لشکر اهورامزدا در نبرد با اهریمن است. (فرنغ دادگی، ۱۳۷۸، ص ۵۰-۴۰)

۳. پیشینه تحقیق:

در راستای نقد کهن‌الگویی و روان‌شناختی اساطیر ایران باستان، تحقیق‌ها و پژوهش‌های متعددی انجام گرفته است که پژوهش‌های انجام شده، جز یک مورد به شخصیت کیومرث نپرداخته‌اند. به تعدادی از آن‌ها اشاره خواهد شد:

۱.۳. مقاله «تحلیل کهن‌الگویی داستان رستم و اسفندیار» به تحقیق انوش مرادی و سیدمجتبی میرمیران، انتشار یافته در مجله ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی. این تحقیق، داستان رستم و اسفندیار را به عنوان بستر داده‌های پژوهشی خود قرار داده و کهن‌الگوهای یونگ را در قالب داستان رستم و اسفندیار مورد بررسی قرار داده است.

۲.۳. مقاله «روانشناسی اسطوره و داستان؛ رویکردی نوین در نقد ادبی» به تحقیق نسرین شکیبی ممتاز و مریم حسینی انتشار یافته در مجله متن‌پژوهی ادبی. این تحقیق در پی آن است که با توجه به دستاوردهای روانشناسی فروید و شاگردانش، بسیاری از داستان‌های اساطیری و روایت‌های عامیانه، ظرفیت تاویل‌پذیری روان‌شناختی در راستای کشف اسرار ناخودآگاه دارند و به صورت کلی به این موضوع می‌پردازد.

۳.۳. مقاله «بررسی تطبیقی داستان سیاوش بر اساس روان‌شناسی یونگ» به تحقیق ابراهیم واشقانی فراهانی و اشرف حسنونند، انتشار یافته در دومین همایش ملی ادبیات تطبیقی دانشگاه رازی. این تحقیق در پی آن است که با محوریت داستان سیاوش امکان تطبیق نظریات نوین روان‌شناختی بر اساطیر کهن را محقق سازد.

۴.۳. مقاله «رابطه متقابل دین و اسطوره در پدیدارشناسی دینی الیاده و روان‌شناسی تحلیلی یونگ» به تحقیق علیرضا خواجه‌گیر و سوسن ایزدی دستنایی و پرورین فروزنده، انتشار

یافته در نشریه الهیات تطبیقی. این تحقیق در پی آن است که رابطه‌ی دین و اسطوره را از دیدگاه یونگ و الیاده به تصویر بکشد.

۵,۳. مقاله «بررسی تطبیقی ساختار ضحاک بر پایه رویکرد روان‌شناسی» به تحقیق منصوره مشایخی انتشار یافته در نشریه مطالعات ادبیات تطبیقی. این تحقیق داستان ضحاک را با نظریه یونگ مورد بررسی و واکاوی قرار داده است.

۶,۳. مقاله «تحلیل اسطوره کیومرث براساس نظریه روان‌شناسی شخصیت یونگ»، انتشار یافته در نشریه زبان و ادبیات فارسی. این تحقیق در پی آن است که باتوجه به متون ادبی، اسطوره آفرینش انسان نخستین ایرانی را با نگاه یونگ مورد بررسی قرار دهد و وجه تمایز پژوهش حاضر، رویکرد تخصصی به متون مقدس و بررسی جایگاه کیومرث بر مبنای فره‌مندی او است در حالی که مقاله ذکر شده تنها به متون ادبی و شخصیت اساطیری کیومرث پرداخته است.

۴.۱. داستان آفرینش نخستین انسان

۱,۴. کیومرث در متون ادبی و دینی زرتشتی

کیومرث در متون دینی زرتشتی از دو بخش تشکیل شده که بخش اول آن به معنای «زندگی و جان» که با گیاه هم‌خانواده است و معنی زنده نیز می‌دهد، بخش دوم نام او با «مرد» و بی‌جان» هم‌خانواده است. در واقع بخش دوم نام کیومرث از ریشه «مَر» به معنای مردن است. (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۴۱) کیومرث در واقع به معنی «زندگی و جان» و «مرد» و بی‌جان» همین‌طور «زنده‌ی میرا، زندگی میرنده یا زنده‌ی فانی» است و این همان حقیقت اصیل انسان است: زنده‌ای که خواهد مرد.

«این اسم در اوستا گیاه مرتن آمده است. در پهلوی گیومرد و فارسی او را کیومرث گوئیم. بخش اول این اسم گی باشد که به معنی جان و زندگی است و در تفسیر پهلوی اوستا نیز کلمه مذکور جان ترجمه شده است. لغت زندگی از همان گیاه است (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۴۱)

در یشت‌ها فره‌ گاو و گیاه (کیومرث) اغلب در کنار هم تکریم می‌شود و به عنوان «آغاز کننده» مورد خطاب قرار می‌گیرد. در دوران پایان جهان، سوشیانت پیروزگر به عنوان «پایان دهنده» جهان در کنار این دو حضور می‌یابد. (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۴۵) طبق روایت کتاب بندهش، پنجمین آفریده شده توسط اهورامزدا چون ماه سپید و روشن بود، او «گاو یکتا» بود و ششمین آفریده که

چون خورشید می‌درخشید، کیومرث است. «اورمزد گاو را در کرانه‌ی راست و کیومرث را در کرانه‌ی چپ از رود "سپند دائیتی" در ایرانویج، در میانه‌ی جهان، آفرید. (فرنبرگ دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۴۰) در روایتی دیگر، «کیومرث در سه هزار سال دوم از آفرینش جهان و پس از نخستین تازش اهریمن به جهان اورمزدی آفریده شد. کیومرث در این نبرد برای یاری آفریدگار خلق شد (فضیلت، ۱۳۸۱، فصل ۸۰، بند ۱). در کتاب روایت پهلوی چنین آمده است که وقتی اهورامزدا جان بر تن کیومرث قرارداد، خود را ستود. (میرفخرایی، ۱۳۶۷، ص. ۲۲) نکته‌ای مهم در خلقت در این متون وجود دارد و آن این‌که اهورامزدا خود کار خلقت انسان‌ها را آغاز کرد (فرنبرگ دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۴۸) و کار آفریدن دیگر مخلوقات را به ایزدان دیگر سپرد. این بدان معنا است که آفرینش انسان، مهمترین و غایت آفرینش هستی شمرده شده است. بنابر روایت کتاب بندهشن، زمان زندگی و حیات کیومرث پیش از شروع تازش اهریمن، سی سال مشخص شده است. (فرنبرگ دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۵۳ و ۶۶)

۲.۴. تقابل کیومرث با اهریمن

از ویژگی‌های اساطیری انسان اولیه این است که او از جهان خدایان و مظاهر مینوی جدا شده و باید به تقابل با مظاهر ازلی شر به نبرد پردازد. کیومرث بعد از بیدار شدن از خوابی که اهورامزدا در مقابل حمله‌ی اهریمن بر او مقدر کرده بود، تمام جهان را تاریک و پر از حیوانات آزاردهنده دید، متوجه شد که در جهانی سرتاسر درد و ناراحتی گرفتار است. (فرنبرگ دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۵۳) او منشا این بدی‌ها را از اهریمن می‌بیند و مطابق با بنده‌های ۸۹ و ۹۰ فروردین‌یشت، کیومرث بواسطه‌ی این دانش از اهریمن و دیوان روی برمی‌گرداند. بعد از خلقت کیومرث، اهریمن متوجه این اتفاق می‌شود. بندهشن این مشاهده را اینگونه روایت می‌کند: «اهریمن چون بی‌نیروی خویش را از مرد اهلو دید، سه هزار سال مبهوت ماند. پیش از آمدن اهریمن بر کیومرث، اهورامزدا خواب را بر کیومرث ایجاد کرد. چون کیومرث از خواب برخاست، جهان را چون شب تاریک دید و زمین پر از خرفستر بود. (فرنبرگ دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۵۱-۵۴)

از ویژگی‌های کیومرث در متون مقدس زرتشتی، تقابل او به عنوان نیروی یاریگر اهورامزدا با مظاهر مینوی شر است. در کتاب یشت‌ها و در بخش فروردین‌یشت و در فقره‌های ۸۹ و ۹۰ کیومرث نخستین انسانی است که در مقابل دیوان ایستاد. در کتاب بندهشن، نبرد او با اهریمن، ششمین نبرد اهورامزدا با اهریمن است. (فرنبرگ دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۶۶) کیومرث در این نبرد، دیو «آرزور» نماینده

اهریمن را می‌کشد. «تازش اهریمن به جهان اورمزدی، گاو نخستین را از پای در آورد و روان گاو پذیرفت که نطفه‌اش در ماه پالوده شود و نسل دام‌ها و چهارپایان از او پدید آید. اهریمن سپس دیو مرگ و نابودی را برای بیمار کردن و کشتن کیومرث فرستاد، اما تقدیر خدایی بر آن بود که او تا سی زمستان پس از اندر آمدن اهریمن زنده بماند.» (راشد محصل، ۱۳۶۶، ص. ۷)

مطابق روایات دینی زرتشتی چون کیومرث دیو ارزور را می‌کشد، اهریمن نزد اهورامزدا می‌رود و شکایت می‌کند که کیومرث عهد را شکسته و باید مجازات شود. کیومرث از تن دادن به مجازات امتناع می‌ورزد و اهورامزدا برای خرسندی و رضایت کیومرث، «نخست جهان و قیامت را بر او نمود تا وی مشتاق مرگ شد، پس او را کشت. (تفضلی، ۱۳۵۴، ص. ۱۱۶) کشتن کیومرث در سال سی حمله اهریمن اتفاق افتاد. (میرفخرایی، ۱۳۶۷، ص. ۵۵) طبق این روایت کیومرث بنابر مصلحت اهورامزدا و به سبب روح بزرگ و دانشش برای عدالت‌خواهی، تن به تقدیر و مرگ داد. او این دانش و آگاهی را بدست آورد که از جهان پردرد و محنت به جهان رهایی و بی‌دردی خواهد رفت. (دابار، ۱۹۰۹، ص. ۶۹)

به نظر، داستان کشتن دیو ارزور، مرکز ثقل و نقطه عطف زندگی کیومرث است. باتوجه به منابع کهن، ارزور مادینه دیوی است که از فرایند خواستن و خواهش کیومرث بوجود می‌آید، و کیومرث با کشتن این مادینه دیو، بر خود تسلط می‌یابد و این نقطه‌ی آغاز آفرینش است. کیومرث با خلق ارزور، هبوط می‌کند و این هبوط او را از نگاه اهورامزدا شرمگین می‌کند. در تلاش است که خود را به جایگاه اصلی که هدف آفرینش است بازگرداند. این بازگرداندن در واقع کشتن نفس خود، و خود واقعی اوست. کیومرث باید خودش را قربانی کند تا دیو ارزور از وجودش رها و خالی شود. (شهریزی، ۱۳۸۰، ص. ۲۰)

۳،۴. جهان و جان کیومرث

کیومرث می‌دانست که با مُردنش مردم و مردمان از او بوجود خواهند آمد. (فرنیغ دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۷۰) هنگامی که کیومرث بر زمین افتاد، «هفت فلز از بدن او خارج شد: از سر سرب، از خون ارزیز و از مغز سیم، از پای آهن، از استخوان روی و از پیه آبگینه و از بازو پولاد، از جان رفتنی زر به پیدائی آمد که اکنون، به سبب ارزشمندی (زر، آن‌را) مردمان با جان بدهند. (فرنیغ دادگی، ۱۳۷۸: ۸۰) بعد از مرگ کیومرث «اهورامزدا تن او را برگرفت و به خورشید سپرد که این روشنی خورشید است که بر جهان می‌تابد. در هنگام مرگ، نطفه‌ی خود را رها کرد، نطفه‌ای که گوهر زندگی

بود. (میرفخرایی، ۱۳۹۷: فصل ۶۴: بند ۶) منابع اسلامی بر این باور هستند که با مرگ کیومرث حیات و زندگی دوباره نو می‌شود و نوروز ایرانی از این روز بوجود می‌آید. در واقع این روز دلیل و منشا پیدایش آفرینش جهان و هستی است. (بیرونی، ۱۳۷۷، ص. ۳۵۲)

از نطفه‌ی کیومرث ابتدا دوهمزاد به نام‌های مشی و مشیانه بوجود می‌آیند. نکته‌ی جالب نام این دو همزاد است که با نام کیومرث هم ارتباط و در واقع هم‌خانواده هستند. «مش به معنی مرگ است و در اوستا به معنی مردن، از یک ریشه و بن است. (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص. ۴۲)

«نطفه‌ی کیومرث به زمین آمد، چهل سال به نطفه بودن در زمین ایستاد، پس مشی و مشیانه از زمین ریواس پیکر برُستند.» (بهار، ۱۳۸۹، ص. ۱۳۷) در بندهشن آمده که: «چون کیومرث به هنگام درگذشت تخمه بداد، آن تخمه‌ها بروشنی خورشید پالوده شد و دو بهر آن را نریوسنگ داشت و بهری را سپندارمذ پذیرفت. چهل سال (آن تخمه) در زمین بود. با به سر رسیدن چهل سال، ریواس تنی یک ستون، پانزده برگ، مهلی و مهلیانه از زمین رُستند.» (فرنیغ‌دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۸۱) در گزیده‌های زادسپرم آمده که: «چون کیومرث بگذشت، در پایان چهل سال مشی و مشیانه ریواس مانند از زمین برآورده شدند به یکدیگر پیوسته، هم بالا و همانند.» (راشد محصل، ۱۳۶۶، ص. ۴۹)

۵ تحلیل خویش‌کاری‌های کیومرث بر مبنای نظریه یونگ

۱.۵. خدای انسان و انسان خدای

انسان ابتدایی بر این باور بود که طبیعت به انسان خدای‌گونه وابسته است و در صورت از دست‌رفتن و یا ضعف او، تباهی و پایان دنیا رقم خواهد خورد. تنها راه رهایی و گرفتار نشدن به تباهی و پایان جهان، این است که انسان خدای‌گونه را قربانی کرد. با قربانی این انسان فرازمینی، قدرت و روح او به جانشین وی منتقل خواهد شد. (دورکهم، ۱۳۸۲، ص. ۸۱) اسطوره‌شناسان بر این باورند که این انتقال قدرت و زندگی از طریق عبور از درون جسم موجودهای متعدد در طول زمان ادامه پیدا می‌کند. به تعبیری رساتر زمان، محملی برای توالی این حیات در تجسدهای مختلف خواهد بود. (یونگ، ۱۳۸۷، ص. ۶۲) با این استدلال می‌توان گفت تمام اسطوره‌هایی که در پی زایش و مرگ خود، شکلی متحد و قوام‌یافته را ترسیم کردند، به دنبال آن بودند که تا در اسطوره‌ای نهایی و یا اسطوره‌ای میانی، قصد آفرینش و تاریخ را به کمال برسانند.

با روایت تاریخ اسطوره‌های ایران باستان و با دنبال کردن زاد و مرگ اسطوره‌ها، با شخصیت‌ها و تجسدهای متعددی مواجه خواهیم بود که این تکرار از کیومرث آغاز و تا عصر کی خسرو ادامه داشته و فرآیند فردیت و نفس ناقص را گذرانده و اسطوره‌هایی که هرکدام چون جمشید، ایرج، منوچهر، کی کاوس و حتی سیاوش نقص و کوتاهی‌هایی داشتند، با وجود آمدن کی خسرو، این نفس‌های ناقص به کمال رسیده و به خودآگاهی می‌رسند. نبرد و جنگ‌های پرتکراری که در تمام طول تاریخ اسطوره‌ای، یک پادشاه و یا یک ابرپهلوان ایرانی در نزاع و تقابل با نیرویی شرور و غیرایرانی قرار دارد و در میان روان‌شناسان این نزاع و تقابل، نبرد خودآگاهی و ناخودآگاهی شناخته شده است. یونگ این نزاع و تقابل را در نظریه کهن‌الگویی سایه (Shadow) به‌خوبی تشریح کرده است. (یونگ، ۱۳۸۷، ص. ۲۵۸)

با خوانش نظریه «سایه‌ی یونگ» این تعریف به دست می‌آید که سایه، نمود بخشی از نفس ناخودآگاه آدمی است که زوایای ناپیدای لمس‌ناپذیر آدمی که از عواطف ناپسند و احساس‌ها ناخوشایند تشکیل شده است را نشان می‌دهد. سایه، تشکیل دهنده جنبه‌های منفی آدمی و خلاصه‌ی تمام صفت‌های ناپسندی است که با قاعده‌ها و قانون‌های زندگی مناسبتی ندارد و آدمی سعی در پنهان کردن آن‌ها دارد. سایه به‌عنوان یک کهن‌الگو، نمایان‌گر حس و تمایلات ناخوشایند آدمی است که در ناخودآگاه او رخنه کرده و در مواقع حساس و غیرمشخص، بروز می‌کند. (یونگ، ۱۳۸۷، ص. ۲۶۹-۲۵۷) نظریه سایه‌ی یونگ، شامل همه هیجان‌ها و آرزوهای غیر همسو با تمدن امروزی است که در نهایت، با هنجارهای اجتماعی و مدینه فاضله ما تناسبی ندارد. (فدایی، ۱۳۸۷، ص. ۳۸) به همین دلیل، همیشه در خودآگاه خود به دنبال نفی و سرکوب آن‌ها هستیم.

درواقع، سایه بدون نور و ناخودآگاهی بدون روشنایی خودآگاهی، پدید نخواهد آمد؛ زیرا سایه آن روی اجتناب‌ناپذیر شخصیت انسان است. (فوردهام، ۱۳۹۳، ص. ۸۳) اسطوره‌ها از این نظریه دور نیستند. آن‌ها می‌توانند بر سایه درون خود غلبه و از آن کسب قدرت کنند و از آگاهی به دست آمده با اهریمن وجود خود بجنگند. در این تقابل، اگر که «من» بتواند برخی از باورهای خویش را از چنگ قدرت «خود» آزاد سازد احراز مقام و موقعیتی، میان خودآگاهی با ارزش‌های صعب‌الوصولش، و ناخودآگاهی با آن نیروها حیاتی و قدرتش ممکن می‌شود. (فوردهام، ۱۳۹۳، ص. ۱۰۰) به تعبیر یونگ: هدف اصلی این انسان خدای، غلبه بر اهریمن و هیولای تاریکی است و این همان پیروزی

خودآگاه بر ناخودآگاه است. روز و روشنایی، مترادف‌های خودآگاهی هستند، در حالی که شب و تاریکی به ناخودآگاه اشاره دارند. از همین‌رو این انسای خدای، به دلیل انجام کارهایی که در راستای غلبه بر تاریکی انجام می‌دهد، خود را از سایرین متمایز می‌داند. (یونگ، ۱۳۹۹، ص. ۲۰۱)

۲.۵. فره‌مندی - خودآگاهی

از منظر یونگ نخستین انسان، آفریده‌ای دارای تقدس است. از همین جهت او را پادشاه ایزدی^۲ دانسته است. (یونگ، ۱۳۸۳، ص. ۳۱) در متون مقدس زرتشتی برای کسی که در راه اهورامزدا قدم برمی‌دارد و به عنوان نماینده او قدم در راه خودآگاهی می‌گذارد، شاخصه و ویژگی خاصی قرار داده شده که به آن «فره» گفته شده است. طبق تعاریف متون اوستایی و پهلوی فره، نیرویی ایزدی است که بر اثر خویشکاری ورزیدن به دست می‌آید. (راشد محصل، ۱۳۶۶، ص. ۹۶) فره به هر کس برسد، به بزرگی و حکمت دست پیدا می‌کند و برگزیده‌ی حق می‌شود. (بهار، ۱۳۸۴، ص. ۱۴۵) «فره» در اصطلاح نیز فروغ یا موهبتی الهی (عنایت الهی، تأیید الهی و آسمانی و برکت) است. این نیرو در وجود هر موجود خوب، زیبا و سودمند وجود دارد. (آموزگار، ۱۳۸۶، ص. ۳۵۰) در اساطیر ایران، مشروعیت فره تنها متعلق به ایرانیان پاک است و با بدی، غرور و امثال آن از دست می‌رود. در اساطیر ایران مواردی هست که به سبب غرور یا خطاهای بزرگ شاه، فره از وی جدا شده و مشروعیت وی نیز از دست رفته است. بنابراین، فره در متون دینی زرتشتی، فروغی ایزدی ویژه پیامبران، شهریان است که هر کس از آن برخوردار شود، برازنده و سزاوار شهریاری است. (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص. ۲۹۵) در بیشتر منابع از کیومرث به عنوان دارنده‌ی «فره‌ی ایزدی» یاد شده است. «اورمزد به واسطه‌ی فره که نور و نیروی معنوی و خجستگی است، آفرینش را با پیروزی و دانایی فره‌مندان، بر جای نگاه می‌دارد و می‌آراید. از پرتو همین فره است که اورمزد کیومرث را آفرید، روشن چون خورشید.» (بهار، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۶)

بر این اساس و باتوجه به منابع دینی زرتشتی، انسان نخستین، مخلوقی مقدس است. کیومرث آفریده‌ی ویژه اهورامزدا است. او «سلطنت روحانی را و همه‌ی چیزهای نیکِ مزدا آفریده را که منسوب به راستی است.» به او هدیه داد. (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص. ۴۳) گوهر ایزدی کیومرث و تمام

² .Divine king

گزاره‌های که برای پادشاه ایزدی باشد در تمام متون ادبی و مقدس زرتشتی به فراوانی قابل مشاهده است. از همین‌رو بعد از مرگش هر تکه از وجودش به اصل خویش بازگشت. باتوجه به متن بندهشن، اصل و مرجع کیومرث، روشنایی و خورشید است، از همین‌روست که بعد از مرگ به سمت «نیم‌روز می‌میرد که شرق است.» (فرنیغ دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۶۹) اهورامزدا کالبد کیومرث را - نه روحش را - به خورشید می‌برد و روشنایی خورشید بواسطه‌ی این انتقال است. حال اگر ماهیت کیومرث از جنسی باشد که به خورشید روشنایی و گرما بخشد، قطعاً ذات او از جنس نور و روشنایی خواهد بود. بعد از کشته شدن کیومرث از جسم او، دو موجود بوجود می‌آیند که از آن‌ها توالد آغاز می‌شود. «فرّه میان ایشان برآمد تا از گیاه‌پیکری به مردم‌پیکری درآمدند. (راشد محصل، ۱۳۶۶، ص. ۱۶)

چنین انسان‌هایی ایزدانی هستند که بر روی زمین وجود دارند، چرا که بدون تردید کیومرث، نه دقیقاً انسان، بلکه خدای نور و روشنایی است که در مراحل آینده‌ی تحول و تکوین خود، از جایگاه خدایی نزول می‌کند و به انسان مبدل می‌شود. یونگ بر این باور است که این انسان کامل، یک نماد بشری است که از مسیر فرایند «فرافکنی روان‌شناختی» خویشتن درونی خود را با مجموعه‌ی کل خویشتن اجتماع و تمام ابنای بشریت یکی و متحد می‌سازد و در ظاهر و البته ناخودآگاه ما او را به صورت یک انسان جامع و کامل می‌بینیم و جلوه‌گر نیز می‌شود. (اوداینیک، ۱۳۷۹، ص. ۱۱) یونگ این انسان را پسر خورشید می‌داند و به سبب پیوند نخستین انسان به فلز و زر، ماهیت درخشندگی و هم‌جنسی کیومرث با خورشید، بنابر نظر یونگ او پادشاه ایزدی است. (یونگ، ۱۳۸۳، ص. ۱۶۹)

۳.۵. کیومرث، انسان غول‌آسا

در جهان باستان همیشه تفکر انسان غول‌آسا یا خداگونه‌ی نخستین وجود داشته است. بیرون آمدن هفت یا هشت کانی و فلز از اندام‌های او، روییدن گیاه ریواس و سپس بوجود آمدن مشی و مشیانه (منشا توالد و بوجود آمدن انسان‌ها) بازتابی از همین اندیشه و تفکر است. یونگ این تفکر را فراگیرنده‌ی تمام هستی و البته نهایت و غایت هستی می‌داند. (یونگ، ۱۳۹۹، ص. ۱۴۱) با این تحلیل، باید کالبد گیتوی و مادی کیومرث، دربردارنده‌ی تمام جهان گیتی باشد و در همان زمان، در تجلی روحانی و مینوی خود، تمام مکارم و کمالات معنوی را در خود داشته باشد. به تعبیر فروردین‌یشت، کیومرث در جهان مینوی هم دربرگیرنده‌ی کمال معنوی است: «نخستین کسی که نیک اندیشید، نخستین کسی که نیک گفت، نخستین کسی که نیکی به جای آورد، نخستین آترپان، نخستین

رزم‌آزما، نخستین کشاورز ستورپرور، نخستین کسی که بیاموخت، نخستین کسی که بیاموزانید، نخستین کسی که از برای خود بپذیرفت، نخستین کسی که دریافت راستی را، کلام مقدس را، و اطاعت از کلام مقدس را، و سلطنت (روحانی) را و همه چیزهای نیک مزدا آفریده را که منسوب به راستی است. (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۴۴)

این انسان، نه تنها جامع کمالات، بلکه غایت همه‌ی آفرینش است. (یونگ، ۱۳۹۹، ص ۱۴۱)

اتفاقی که برای کیومرث رخ داد و توالد انسان‌ها از منشا او آغاز شد، در واقع غایت آرزوها و اهداف اهورامزدا بود، چراکه هر کمال و جایگاه بلندمرتبه‌ای که ایزدان در پیش بودند در کیومرث موجود بود: «بدان‌گاه، برای شما مردی بیافرینم که شما را از بدی نجات دهد، او (مردی) که ایزدان آنچه را لازم است در او پیدا کنند (در وجود او آشکار کنند)». (میرفخرایی، ۱۳۶۷، ص ۲۵)

۴،۵. کیومرث، اسطوره‌ی شاه - موبد (شاه - پرستار)

بنابر نظر یونگ، «انرژی روانی سرشار مانا» از بخش‌های دارای اهمیت رهبری از گذشته‌های دور تا حال بوده که در تغییر و تبدیل چهره فردی که در مقام رهبری بر جامعه قرار دارد، به یک «جایگاه و شخصیت مانایی» و «مقدس» و همینطور در به دست آوردن عظمت پوشالی او نقش مهمی دارد. (اوداینیک، ۱۳۷۹، ص ۳۸). در متون مقدس زرتشتی، جایگاه والا و الهی قدرت از طریق مفهوم «فرّه» توجیه می‌شود. تجسم نیروی روشنایی بخش فرّه کیانی در چهره‌ی انسان نخستین یا شاه برگزیده، الگوی شاه - موبد (شاه - پرستار) را بوجود می‌آورد. تعدادی از شاهان اساطیری ایرانی، با توجه به خویش‌کاری رهبری موجودات مادی، رهبری عالم نهان را هم برعهده داشتند. از چنین شخصیت‌هایی در اساطیر ملل که در خویشکاری خود این دو سویه را دارا بودند با عنوان «شاه - موبد» یا «شاه - پرستار»^۳ یاد شده است. در واقع، گذر خدایان در دنیای اساطیر و اقوام ابتدایی، به انسان - خدا و در مرحله‌ی بعد به شاه - موبد، مرحله‌هایی است که داده‌های ناخودآگاه اجتماعی را از لایه‌های درونی به خارج و به سمت خودآگاه آشکار می‌کند.

کیومرث را نمی‌توان تنها یک شاه تلقی کرد؛ چراکه او پیشوایی دینی است و در همان حال وظیفه‌ی نگهبانی از دین هم به کیومرث واگذار شده است. در *زامیادیش*ت وظیفه‌ی اصلی و خویشکاری

^۳ . Priest-King

مهم شاه - موبد چنین بیان شده که «نگهبان اقوام آریایی باشد، کشور را از قحطی، گرسنگی، مرگ، سرما در امان نگه دارد و در فرمان‌روایی خویش دادگر باشد. (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۳۰۹)

کیومرث در ادامه سیر نزولی خود از منشا خدایی به مرحله انسانی، هنوز به واسطه‌ی خدای گونه^۴ بودن، جامع و غایت و نهایت همه‌چیز است. باید اتفاقی دیگر در این نزول رخ بدهد. لازم است در فرایند انسانی شدن، از انسان غول‌آسای نخستین، به شاه - موبد تغییر ماهیت بدهد، در فروردین‌یشت این مقام کیومرث با عنوان «سلطنت روحانی» ذکر شده است. به این صورت که او هم مقام پادشاهی را برعهده دارد و در عین داشتن این مقام و مرتبه، تنها موبد همه‌ی آفریدگان شناخته می‌شود. (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۴۵) شاه - موبد، ابتدایی‌ترین تصویری است که مردمان از شاه و انسان برگزیده‌ی اهورامزدا دارند. در قبایل بدوی، ریاست قبیله، مقام و جایگاه معنوی، درمانگری را بر عهده دارد و این نمادی است که در بیشتر اسطوره‌های ایرانی دیده شده که پادشاه، هم موبد است و هم درمانگر، و در واقع «آخرین مرحله از توهمی در دوران بشر است که به پیدایش انگاره ابرمرد^۵ و انسان خدای‌واره منجر می‌شود (کویاجی، ۱۳۷۱، ص ۲۳۶). در دیگر اسطوره‌ها مانند جمشید و فریدون، (گردیزی، ۱۳۴۷: ۶؛ حمزه اصفهانی، ۱۳۴۶، ص ۳۳) در کنار موقعیت و جایگاه شاه - موبدی، درمانگر نیز بوده‌اند و در ظاهر این مسئله که کیومرث طبابت و درمانگری انجام نداده حلقه‌ی مفقوده‌ی شخصیت کیومرث در میان اساطیر ایرانی باشد، اما با نظر و توجه بیشتر در متون مقدس زرتشتی این مسئله نیز بیان و حل شده است. از آن‌جا که کیومرث به عنوان نخستین معلم و آموزگار کلام مقدس شناخته و معرفی شده، و در یشت‌ها در حقیقت به درمانگری کیومرث اشاره شده است. در واقع کیومرث با کلامش که در اتصال به مفاهیم اورمزدی تقدس پیدا کرده، به مبارزه و درمانگری پدیده‌های اهریمنی رفته است. «اگر تو ستایش مرا به‌جای آوری، من تو را از کلام مزدا آفریده‌ی فره‌مندِ درمان‌بخش آگاه سازم، به‌طوری که نه اهریمن تبه‌کار به تو غلبه نکند و نه جادوگر، نه دیو، نه بشر.» (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۴۵)

^۴ .Godlike

^۵ . Superhuman

کیومرث بواسطه‌ی اتصال معنوی با عالم ایزدان از مزایا و قدرت‌های ویژه و منحصر به فرد آگاه و بهره‌مند است و بدین وسیله به عنوان تنها الگوی دینی و دنیایی مردم معرفی می‌شود. چنین پادشاهی در حین فرماندهی، پیامبری را هم به عهده دارد.

۵.۵. کیومرث، اسطوره‌ی ابرمرد (تمدن‌ساز)

الگوی ابرمرد^۶ یا انسان تمدن‌ساز که در انسان‌شناسی از او به «قهرمان فرهنگی»^۷ نیز یاد شده است. او بزرگ قوم و اجتماع است، و مردمان بسیاری از توانایی‌ها و علمی که در زندگی به آن‌ها وابسته بودند را از او طلب می‌کردند. در گذشته مردمان باور داشتند که او این ویژگی‌ها را از ایزدان به دست آورده و بوسیله‌ی او دانش تمدنی خود را در طول زمان کسب می‌کردند و البته هربار این داستان در مورد یک شخصیت اساطیری رخ داده است. (بودین، ۲۰۰۴، ص. ۲۱۳) در ایران باستان اقدامات مهم تمدن‌ساز به وسیله‌ی فرّه به کیومرث و انسان‌های برگزیده انجام می‌شود. کیومرث در قوس نزولی خود، همه‌چیز را از اهورامزدا به ودیعه می‌گیرد و پای بر زمین گیتوی می‌گذارد. او شاه، موبد، آهنگر، آموزگار، درمانگر و ... است. او همه‌چیز را می‌داند. این همان مسیری است که یونگ آن‌را تورم روانی^۸ می‌خواند. یونگ بر این باور است که «ناخودآگاه دارای دو محتواست: محتوای شخصی و کهن‌الگوهای جمعی. فرد در پی آن است که خود را با محتویات، شبیه‌سازی و ادغام کند.» او معتقد است که شبیه‌سازی با محتویات ناخودآگاه شخصی، بازگشت فرد به درون خویش است که با این رجوع، به فرد احساس پیروزی‌ها و انبساط روحی دست می‌دهد. در مرحله دوم؛ فرد خود را با محتویات جمعی ناخودآگاه مطابقت و یکسان می‌بیند و در این مرحله خود را بالاتر از واقعیت اصیل خود و فراتر از قدرت حقیقی خود می‌بیند و شخصیت خود را طبق این باور ترسیم می‌کند. این آغاز تورم روانی آن اسطوره است که خود را ابرمرد می‌بیند. (یونگ، ۱۳۹۹، ص. ۲۲۵) یونگ تنها عامل این پدیده را سقوط ناگهانی شخصیت مینویی، تورم روانی اجتماع، شادکامی و سرمستی بسیار حاصل از فتوحات قبلی که به مرز انفجار رسیده بود، می‌داند. (اوداینیک، ۱۳۷۹، ص. ۳۸) این سقوط را نه

^۶ . Superordinate Personality

^۷ . Cultural-Hero

^۸ . Psychic inflation

تنها در کیومرث بلکه در دیگر پادشاهان اساطیری ایرانی مانند جمشید، فریدون، کاووس و کیخسرو می‌توان دید.

کیومرث شخصیت «خود مینوی‌اش» را چنان گسترش داده که تورم و انباشت فوق‌العاده سحرانگیز قدرت مینوی در کالبد گیتوی او گنجایش نداشته و او را در میان مردمان به یک ابرمرد تبدیل می‌کند. داستانی درباره‌ی آفرینش کیومرث در دیانت زرتشتی نقل شده است که بسیار مهم است: «اورمزد مردم را از گلی که کیومرث از آن پدید آمده بود، آفرید.» (دریایی، ۱۳۸۲، ص. ۱۶۶) از این‌روست که کیومرث را گل‌شاه هم نامیده‌اند. (حمزه صفهانی، ۱۳۴۶، ص. ۱۹) در ادیان ابراهیمی گل جایگاه خاص و مهمی دارد، اما تعبیر گل‌شاه برای کیومرث و رای باور در ادیان سامی است، چرا که در دیانت زرتشتی او را پادشاه زمین و هرآنچه در آن است می‌دانند. (بلعمی، ۱۳۵۳، ج ۱، ص. ۱۱۳) فردوسی دایره‌ی قدرت کیومرث را در این می‌داند که او محل مراجعه‌ی تمام آفریدگان اهورامزدا است. (فردوسی، ۱۳۷۳، ج ۱، ص. ۲۹)

در این مرحله به تعبیر یونگ، گویی جاذبه و افسون به او منتقل شده و او به همین واسطه خود را عقل کل، نیروهای پیامبرانه، قریحه‌ی شفاف‌بخشی احساس می‌کند. مردم در این مرحله مجذوب و مسحور آنچه می‌گویند می‌شوند. و قهرمان در معرض تسخیر شدگی و جنون بزرگ‌منشی^۹ قرار می‌گیرد. (فوردهام، ۱۳۹۳، ص. ۹۸) این توانایی‌های بی‌حد و حصر، شالک‌های وجودی کیومرث را از مرز فرمان‌روا به یک ابرمرد یا ابرقهرمان تبدیل می‌کند. این تبدیل او را به چیزی نزدیک می‌کند که کالبد زمینی او گنجایشش را ندارد و این همان لحظه‌ی موعود است که بیشتر پادشاهان و کسانی که پای در این مرحله گذاشتند، به آن دچار شدند و آن انجام خطاست.

۶.۵. کیومرث و گناه ازلی

بنا بر نظر یونگ، گناه ازلی عبارت از تورم روانی و گذر انسان ازلی از محدودی خویش است. تورم روانی برگرفته از یکسان سازی فرد و محتویات جمعی ناخودآگاه است که وقتی به فرد دست بدهد، او احساس انسان برتر بودن دست می‌دهد. (اوداینیک، ۱۳۷۹، ص. ۳۳) در متون مقدس، شخصیت مینوی در جایی از داستان خود به مرزی می‌رسد که زمین گنجایش حضور او را ندارد و فرد احساس

^۹ . Megalomania

خدایی و مبرایی از خطا می‌کند و این سرایشی سقوط اسطوره‌هاست. در این مرحله فرد خود را فراتر از هرکس و هرچیز می‌داند. (اوداینیک، ۱۳۷۹، ص. ۱۷۳) متون اسلامی روایت‌های متعددی برای این مرحله از کیومرث نقل کرده‌اند. «در آخر کار به تجبر و تسلط پرداخت و ابوادم لقب گرفت و گفت هرکه به جز این مرا بخواند او را خواهم کشت.» (ابن اثیر، ۱۳۴۹، ص. ۱۲) داستان انسان نخستین و گناه ازلی در متون مقدس دینی با هم آمیخته و نابودی شخصیت قهرمان یا ابرمرد به ارتکاب گناه در جهان اساطیر، امری شایع است. جنس گناه تقریباً نزدیک به هم هستند، اما گناه کیومرث در منابع دینی زرتشتی از نوع جبر و خوردن میوه‌ی ممنوعه و ... نیست. گناه کیومرث رد شدن از مرزهای انسانی و حدود بشری است.

«کیومرث در اثر بهره‌مندی از فره، عالی‌ترین صفت ایزدان - که هم به حالت مینوی جنبه‌ی قدسی و روحانی می‌دهد و هم به حالت گیتوی - مبدل به موجود نوری می‌شود؛ خاصیت اجسام و اجرام نوری که در جسم خاکی حلول می‌کنند، این است که سایه ندارند، زیرا یک وجود نوری نمی‌تواند مکملی در وجود ظلمانی داشته باشد، و لو سایه‌ی خود آن باشد.» (کربن، ۱۳۷۴، ص. ۷۶-۷۷) از دیگر ویژگی‌ها و خویش‌کاری‌های ورا‌ی انسانی که به کیومرث نسبت داده شده است، بی‌سایه بودن است. عبور از مرزهای انسانی، ابرقهرمان را به این‌جا می‌رساند که «کیومرث خویش را همه‌کس و همه‌چیز می‌یابد.» (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۱، ص. ۴۲) البته این فهم به تنهایی رخ نمی‌دهد، چراکه «چشم امید و توقع همگان برای رستگاری به اوست.» (پورداوود، ۱۳۷۷، ج ۱، ص. ۴۲) در این تبدیل، سهم دیگران و اطرافیان کم نیست، چرا که هیجان و توقعاتی که طرفداران و پیروان به او انتقال می‌دهند، سطح فکری او را و جهش فکری او را به سمت یک ابرقهرمان سوق و او را به ارتکاب گناه نزدیک و نزدیک‌تر می‌کنند. در این مرتبه، ابرقهرمان خودش را با خواسته‌ها و «محتویات جمعی ناخودآگاه» هماهنگ و منطبق می‌کند. (اوداینیک، ۱۳۷۹، ص. ۱۷۴)

ابرقهرمان با پای گذاشتن در این مرحله به نظر یونگ وارد مرحله تورم روانی و آغاز مرگ زمینی‌اش می‌شود. این اتفاق برای کیومرث در نبرد ششم اهورامزدا با اهریمن رخ می‌دهد. (فرنبرگ دادگی، ۱۳۷۸، ص. ۶۶) او در نبرد دیوان، دیو آرزور را از میان برمی‌دارد و می‌کشد. (تفضلی، ۱۳۵۴، ص. ۱۱۶) اهریمن بواسطه‌ی کشته‌شدن یکی از مهمترین دیوش نزد اهورامزدا می‌رود و از عهدشکنی کیومرث و پیمان شکنی بوجود آمده شکایت می‌کند و اهورامزدا شکایت اهریمن را

می‌پذیرد. طبق این روایت، اهورامزدا خود عامل اصلی این اتفاق است. اوست که کالبد کیومرث را به حالت گیتوی درآورد و برای مبارزه با اهریمن به زمین مادی فرستاد. در مبارزه چون پیروز شد اهریمن تاب این شکست را نیاورد و اهورامزدا هم کیومرث را تسلیم اهریمن کرد تا او را از میان بردارد. (تفضلی، ۱۳۵۴، ۴۲، ص. ۱۱۷)

۷.۵. کیومرث و آخرین مرحله قوس نزول

در داستان اساطیر، با کشته شدن انسان نخستین (نیمه خدا - نیمه انسان) او به یک انسان معمولی تبدیل می‌شود و این آخرین مرحله از قوس نزول اوست. در این مرحله بدن او تکه‌تکه می‌شود. در واقع این روح او به اجزای مختلف تبدیل می‌شوند که هرکدام از آن‌ها خود، یک جزء کامل هستند. شاه، فرمان‌روا، درمان‌گر، کشاورز، ... به کالدهای انسان‌های مستقل در در جهان گیتی قرار می‌گیرند. (فرنبرگ دادگی، ۱۳۷۸، ۶۹، ۴۸، ۶۶) متون دینی زرتشتی این اتفاق - کشته شدن و قطعه‌قطعه شدن کالبد او را - منفعت بزرگی می‌دانند که اهورامزدا برای آفرینش برگزیده است. (تفضلی، ۱۳۵۴، ۵۲، ص. ۴۳) در منابع اسلامی، باروری زمین و بازگشت گیاه بر عرصه خاک را بعد از کشته شدن کیومرث می‌دانند. (بلعمی، ۱۳۵۳، ج ۱، ص. ۱۱۳؛ مسعودی، ۱۳۴۴، ج ۱، ص. ۲۱۷)

چنانچه ذکر شد، انسان کامل یا انسان برگزیده بوسیله فره ایزدی انتخاب می‌شود. فره به کیومرث داده شد و از او به انسان‌های برگزیده بعدی منتقل می‌شود. بنابر اوستا، هرکس به قدر قابلیت و کوشش خود، از موهبت فره برخوردار می‌شود. آنان که در نهایت کوشایی بودند، سرشار از فره و به اصلاح «پرفره» خواهند شد. (پورداد، ۱۳۹۴، ج ۴، ص. ۵۱۸) دارنده این درجه از فره، از هیچ بدی و شر و تهدیدی نمی‌هراسد و وجودش نزدیک‌ترین فرد به اهورامزدا و بالاترین درجه فره‌مندی است. (پورداد، ۱۳۷۷، ج ۲، ص. ۳۰۹)

در بررسی ویژگی‌ها و شرایط فردی که دارای فره می‌شود، موارد ذیل قابل ملاحظه است: موهبتی الهی است که قابل غصب شدن نیست، اما نفس انسان نیز باید قابلیت پذیرش آن را داشته باشد. فره ودیعه‌ای الهی است که امکان زوال آن بر اثر رفتار غلط فرد وجود دارد و نیازمند حفظ و حراست است و در صورت ادعای خدایی کردن پادشاه و یا بیدادگری او، این فره از او جدا می‌گردد چنانکه از جمشید گرفته شد (پورداد، ۱۳۷۷، ج ۱، ص. ۱۸۶ - ۳۸) و یا از کی کاووس جدا گردید. (پورداد، ۱۳۷۷، ج ۱، ص. ۲۱۴) از همین‌رو، در شاهنامه از زبان کی خسرو عاقبت فره را چنین بیان می‌کند:

ز من بگسلد فرّه ایزدی

گر آیم به کژی و راه بدی

(فردوسی، ۱۳۷۳، ج ۳، ص. ۱۰۲)

برخورداری از فرّه، نیازمند زمینه و استعدادی کلی در فرد است که لازم است تا با اراده فرد به انجام امور صحیح، همراه گردد و این صرفاً دارای جنبه موروثی نیست. بر این اساس، فرّه دارای پیوندی میان جبر و اختیار است. یعنی چنانکه گفته شد موهبتی الهی است که فرد در دریافت آن موثر نیست (جبر) اما زوال یا افزایش آن می‌تواند ناشی از اعمال فرد (اختیار) باشد. از منظر روان‌شناختی، رفتار و کردار انسان برگزیده و اساطیری، که وظیفه‌اش انتقال مفاهیم معنوی از عالم روحانی به زمین مادی است، به سبب برخی عوامل قدرت و جایگاهش به افول می‌گراید. در این زمان تاریخ برای اساطیر تکرار می‌شود و هواداران قبل از قطع شدن منبع فیض عالم روحانی او را می‌کشند و یا جای او را به فردی برگزیده می‌دهند. (گورین، ۱۳۷۰، ص. ۱۸۳)

نتیجه‌گیری

در واکاوی مفاهیم اسطوره‌ای، هرگاه که تعریف دقیق یا اطلاعات مختصری از آن‌ها را بخواهیم استخراج کنیم، با برخی از مشکلات مواجه خواهیم شد؛ چراکه تصویر تنها در حالتی که در زمینه‌ی مناسب خود بررسی شود، واضح و شفاف است و از آن سوء تعبیر نمی‌شود، اما به محض آن‌که کسی تلاش کند «اصل واقعی» تصویر را انتزاعی کند، همه‌چیز مبهم و نامشخص می‌شود. برای درک نقش آن اسطوره، باید بگذاریم که وجود همه‌ی پیچیدگی‌هایش به شکل یک عضو باقی بماند، و سعی نکنیم مانند دانشمندان آن‌را بررسی و موشکافی کنیم و یا مانند مورخان، دلایل ویرانی‌اش را از منظر باستان‌شناسی توضیح دهیم.

داستان کیومرث، روایت کهن‌الگوی انسان نخستین بر پایه متون دینی زرتشتیان است. این اسطوره را می‌توان چون سایر اساطیر دیگر، به مثابه‌ی الگوهایی در موارد دگرگونی انسان و نوزایی آن نمونه‌سازی کرد. این اسطوره براساس نظریه‌ی کهن‌الگو و روان‌شناختی یونگ و مراحل تحول شخصیتش پیش می‌رود. این هم‌سانی و تطبیق نتایج ذیل را به دنبال دارد:

۱. انسان نخستین که در ادبیات دینی زرتشتی به نام کیومرث تعبیر شده است، در ادوار پیشینی‌اش خدای خورشید و یا پسر خورشید بوده است. نشانه‌های انگاره‌ی این کهن‌الگو را می‌توان

در روایات دینی و در داستان کیومرث مشاهده کرد. آنجا که اهورامزدا خود و به دست خویش او را آفرید و در نهایت خود را بواسطه‌ی این خلقت ستود.

۲. در پی نتیجه‌ی قبل، گوهر و ذات کیومرث هم جنس خورشید دانسته شد و پیرو این ذات این نتیجه حاصل می‌شود که کیومرث در روایات اسطوره‌ای قبل‌تر برگرفته از خورشید یا خود خورشید بوده است.

۳. از نشانه‌های دیگر هم‌سانی خورشید با کیومرث، بر زمین افتادن او بعد از مرگ و رویدن نسل بشر از قالب گیاه است. او مظهر باروری است. در نظام اسطوره‌ای، اسطوره‌های منشا باروری، از نسل خورشید هستند.

۴. مطابق تحلیل‌های روان‌شناختی داستان کیومرث روایتی ملموس از راز نوزایی است که به‌دنبال وسعت شخصیت و استحالته‌ی روح پیدار می‌شود. از این‌رو که هر نوزایی به معنی رجعت به منشا و دوباره سازی زایش کیهانی است و داستان کیومرث روایتی از راز خلقت دوباره است که بدنبال استحالته و دگرگونی روح بوجود می‌آید.

۵. در این تحلیل کیومرث به باور یونگ، خود ناآگاه یا نفس است که در زمان خوابی که اهورامزدا برایش بوجود آورد، او را از جهان محسوسات جدا کرد و به اعماق درون خودش برد و تولد دوباره را برایش رقم زد. زایشی که پس از بیداری دیگر خودش را بدون سایه درک کرد.

۶. بنابر تحلیل یونگ انسان نخستین نه فقط روایت آغاز زندگی است، بلکه غایت و هدف خلقت را هم بیان می‌کند. کیومرث نمونه‌ای برای بیان تمام انسان‌های غول‌آسا و ابرقهرمان است، چرا که او به روایت متون، از هرچیز و هرکس بهتر است و باید در آینده در جامعه‌ی انسانی مشاهده شود.

۷. کیومرث مصداقی برای اسطوره‌های غول‌آسا و ابرقهرمان است. او جامع هرآن‌چیز و هرآن‌کس که باید بعدتر در جامعه‌ی بشری دیده شود.

۸. پادشاهی کیومرث بر زمین، نمونه‌ای از کهن‌الگوی پادشاهی ایزدی است و به همین سبب، کیومرث مصداق کهن‌الگوی شاه - موبد است.

۹. مرگ و یا کشته شدن کیومرث لازمه‌ی دوچیز بود؛ یکی مطابق گناه نخستین و پدیده تورم روانی که در بیشتر اساطیر انجام شد و روان جمعی در هجوم سایه (اهریمن)، دورانی را باید بگذرانند تا دوباره شرایط و لوازم برای نزول فره در جان انسان برگزیده بعدی بوجود بیاید و دیگری به روایت

متون، لازمه‌ی حیات و تداوم آفرینش و توالد و بوجود آمدن بشریت بود. او باید قربانی می‌شد تا حیات ادامه پیدا کند.

منابع

- ابراهیم پورداود [مترجم]. (۱۳۹۴). *اوستا* (گائها). چهار جلدی، تهران: نگاه.
- ابن اثیر، عزالدین ابوالحسن علی جزری. (۱۳۴۹). *اخبار ایران از ابن اثیر*. ترجمه محمد ابراهیم باستانی پاریزی. تهران: دانشگاه تهران.
- الیاده، میرچا. (۱۳۸۴). *اسطوره بازگشت جاودانه*. ترجمه بهمن سرکاراتی. تهران: طهوری.
- اوداینیک، ولودیمیر والتر. (۱۳۷۹). *یونگ و سیاست*. ترجمه علیرضا طیب، تهران: نی آموزگار، ژاله. (۱۳۸۶). *تاریخ اساطیری ایران*. تهران: سمت.
- بلعمی، ابومحمد علی. (۱۳۵۳). *تاریخ بلعمی*. به تصحیح محمدتقی بهار. تهران: زوار.
- بهار، مهرداد. (۱۳۸۴). *ادیان آسیایی*. تهران: سرچشمه. چ ۵.
- بهار، مهرداد. (۱۳۸۹). *پژوهشی در اساطیر ایران*. تهران: آگه. چ ۸.
- بیرونی، ابوریحان. (۱۳۷۷). *آثارالباقیه*. ترجمه اکبر داناسرشت. تهران: ابن سینا.
- پورداود، ابراهیم. (۱۳۹۴). *فرهنگ ایران باستان*. تهران: اساطیر
- حمزه اصفهانی. ابوعبدالله حمزه بن حسن (۱۳۴۶). *تاریخ پیامبران و شاهان (سنن ملوک الارض و الانبیا)* ترجمه جعفر شعار. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- مهشید میرفخرایی [مترجم]. (۱۳۹۷). *دادستان دینی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- دریایی، تورج. (۱۳۸۲). *تاریخ و فرهنگ ساسانی*. ترجمه مهرداد قدرت دیزجی. تهران: ققنوس.
- دورکهم، امیل. (۱۳۸۲). *صور ابتدایی حیات مذهبی*، ترجمه نادر سالارزاده- امیری، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- فریدون فضیلت [مترجم]. (۱۳۸۱). *دینکرد سوم*. به اهتمام. تهران: فرهنگ دهخدا.
- مهشید میرفخرایی [مترجم]. (۱۳۶۷). *روایت پهلوی*. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- شهرزی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۸۰). *شرح حکمه الاشراق*. تصحیح حسین ضیایی تربتی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. چ ۲.

فدایی، فرید. (۱۳۸۷). کارل گوستاو یونگ بنیان‌گذار روان‌شناسی تحلیلی، تهران: دانژه. فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۷۳). شاهنامه (از روی چاپ مسکو). به کوشش سعید حمیدیان. ۴ مجلد. تهران: قطره.

فربغ دادگی، (۱۳۷۸). بندهشن. ترجمه مهرداد بهار. تهران: توس. فورد هام، فریدا. (۱۳۹۳). مقدمه ای بر روان‌شناسی یونگ. ترجمه مسعود میربها. تهران: اشراق. چ ۲. کربن، هنری. (۱۳۷۴). ارض ملکوت. ترجمه سیدضیادین دهشیری. تهران: طهوری. چ ۲. گویاجی، جهانگیر کورجی. (۱۳۷۱). پژوهشهایی در شاهنامه. گزارش و ویرایش جلیل دوستخواه. تهران: زنده‌رود

گردیزی، ابوسعید عبدالحی (۱۳۴۷). زین‌الآخبار. به تصحیح عبدالحی حبیبی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

راشد محصل، محمد تقی [مترجم] (۱۳۶۶). گزیده‌های زادسپرم، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

گورین، ویلفرد. ال، جان، آر. ویلینگهام، ارل. جی. لیبر، و لی. مورگان. (۱۳۷۰). راهنمای رویکردهای نقد ادبی. ترجمه زهرا میهن‌خواه. تهران: اطلاعات، چ ۴.

مسعودی، علی بن حسین. (۱۳۴۴). مروج الذهب و معادن الجواهر. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

احمد تفضلی [مترجم] (۱۳۵۴). مینوی خرد. ترجمه. تهران: توس. چ ۲. ابراهیم پورداود [مترجم] (۱۳۷۷). یشت‌ها. به گزارش. ۲ مجلد. تهران: اساطیر. یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۹۹). ناخودآگاه جمعی و کهن‌الگو. ترجمه فرناز گنجی، محمدباقر اسمعیل پور. تهران: دیبا.

یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۸۷). انسان و سمبولهایش. ترجمه محمود سلطانیه. تهران: دیبا. یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۸۳). روان‌شناسی ضمیر ناخودآگاه. ترجمه محمدعلی امیری. تهران: علمی و فرهنگی. چ ۳.